

MARULIĆ I »JUDITA«

Josip HAMM, Beč (Wien)

Već je u prvoj knjizi odličnog talijanskog časopisa *Ricerche slavistiche* (I, 1952) njegov izdavač prof. G. Maver, prikazujući Marulićev zbornik¹ i nadovezujući na riječi prof. M. Hraste, da svojim prilogom u tom zborniku² želi da »upozori na neke glavne osobine Marulićeva jezika uspoređujući ih s osobinama jezika naših spomenika pisanih na čakavskom dijalektu prije Marulića i poslije njega i sa živim čakavskim govorima u kraju oko Splita«³, ispravno istakao da pored svih sličnih radova još *uvijek ostaje neispunjena jedna od naših osnovnih želja, a ta je, da saznamo, da li i u kojoj mjeri među različne komponente u Marulićevu jeziku ulaze i hrvatski glagoljski spomenici* (o. c. 208).

Mene je to pitanje zanimalo odavna, a osobito mi je često dolazilo na misao kada sam za štampu priređivao tekst »Judite« iz hrvatskih glagoljskih brevijara⁴. Mislio sam tada dapače da članak pod natpisom, pod kojim ga objavljujem danas, objavim već tada bilo napose bilo kao posebno poglavlje (ili zaglavlje) uz spomenuto izdanje, no poslije sam od toga odustao. Razloga za to bilo je više, i oni se nisu odnosili samo na tehničke stvari.

Postavilo bi se s pravom pitanje, zašto uz biblijsku Juditu dajem članak o Maruliću a ne članak u kojem bi se poredbeno, na osnovi objavljene građe, raspravljalo o piscima i prepisivačima hrvatskih glagoljskih kodeksa, i kako su oni stilski prikazivali i razumijevali neka mjesta: koji su od njih bili učeniji, koji manje učeni, kojima su to bili početni ili rani radovi, a kod kojih se osjeća ruka rutiniranog prepisivača; zatim, kako je pisac shvaćao norme suvremene hrvatske crkvenoslavenske redakcije, u čemu su se te norme sastojale i kako su se u toku XIV i XV stoljeća mijenjale. To bi opet značilo, ako bi se htjeli dati solidni radovi ove ruke, da se ne bih mogao ograničiti samo na »Juditu«, jer bi — da se na primjer iznesu i s različnih strana osvjetle jezične odlike popa Jurja, koji je prepisivao I novljanski brevijar, ili Vida Omišljanina, ili Bartola pisca, ili popa Martinca, koji su prepisivali Omišaljski, Berlinski ili Drugi

¹ Zbornik u proslavu petstogodišnjice Marka Marulića, 1450—1950, Zagreb 1950 (Djela JAZU knj. 39, str. 345).

² *Crstice o Marulićevoj čakavštini*, na str. 245—277.

³ *Ib.* 246.

⁴ *Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima*, Radovi Starosl. instituta 3, Zagreb 1958, str. 105—201.

novljanski brevijar — trebalo proučiti veći dio njihovih kodeksa, a za to nije bilo ni vremena ni prave mogućnosti (koja se pojavljuje tek sada, kada se rad Staroslavenskog instituta sve više usmjeruje na finalna razrađivanja naše glagoljske kulturne ostavštine). Eto, zato taj članak manje više u istom, možda i jednostranom i skučenom obliku, u kojem ga objavljujem danas, nije objavljen već tada. Treba odmah istaknuti da je tematika koja nam se ovdje nameće dosta složena, i da ni odgovori na njezina pitanja neće uvijek biti direktni i jednostavni. Mi neposredno ne znamo o Maruliću, je li poznavao glagoljicu i je li se njome služio. Natalis o tome ne piše, a u spisu *In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt* o slaven-skom pismu ili slavenskom jeziku, kako bi se moglo misliti, jer su sv. Jeronima u Primorju od XII do XVIII vijeka smatrali začetnikom glagoljice, nema govora. Znamo samo posredno da je preveo na latinski jezik Ljetopis popa Dukljanina te se na toj osnovi pretpostavljalo da ga je jamačno preveo iz rukopisa pisana hrvatskim jezikom i to, možda, iz rukopisa pisana glagoljicom. To je ujedno, što se Marulića i glagoljice tiče, između općih podataka koji se mogu naći u Kombola i drugdje, sve što se o njem zna i spominje. Preostaje, međutim, ipak za posredan studij njegovog »Judite«, koja je slobodna versifikacija starozavjetne biblijske knjige, dobro poznate u starijoj glagoljskoj knjizi, jer se u kraćim ili duljim odlomcima nalazi u svim brevijarima, u kojima se nalazi i *proprium de tempore*, a u cjelini sadržana je već u najstarijem (prvom vrbničkom) glagoljskom brevijaru koji se po svojem postanku meće na prijelaz između XIII i XIV stoljeća. Puni tekst biblijske »Judite« imaju i tzv. Vatikanski brevijar (Illirico 5, iz g. 1379), zatim brevijar Vida Omišljanina (iz 1396), oba novljanska brevijara (Jurjev i Martinčev, iz 1459. i 1493), i neki drugi.

Glavna pitanja koja se pritom nameću istraživaču koji bi studirao odnose i ev. veze između Marulićeve »Judite« i »Judite« u ovim glagoljskim tekstovima, jesu: 1. ima li u njegovim »knjigama« bilo kakvih podataka na osnovi kojih bi se moglo zaključiti da je on poznavao glagoljsku pismenost, 2. da li je poznavao »Juditu« prema tekstovima u glagoljskim brevijarima i 3. da li je svoju »Juditu« napisao na osnovi nekog glagoljskog ili nekog drugog (latinskog ili talijanskog) teksta.

Na prvo pitanje on je sam odgovorio u poznatoj posveti Dujmu Balistriliću često citiranim riječima, da je odlučio da »tuj historiju stumači našim jezikom neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke« i da ju je zato sveo »u versih po običaju

naših začinjavac«. A tko su bili ti »začinjavci«, i da su oni u XIV vijeku gradili ne samo skladne stihove i rime nego i strofe, pa i cijela rimovana prikazanja, poznato je danas svima. Razumi je se, međutim, da ovakva interpretiranja, ako bi se oslanjala samo na nominalno definiranje »začinjavaca« — riječi koja se inače tumačila i ovako i onako — ne bi bilo dovoljno, nego treba naći dokaze, i to stvarne, konkretne dokaze koji se odnose na to, da li je Marko Marulić poznavao (ili nije poznavao) staru hrvatsku glagoljsku pismenost. Ovaj momenat — da se ne zadržavamo na Dobrim naucima ili na Spovidi koludric od sedam smertnih grihova — neposredno veže tu tačku za drugu i treću, pa ćemo najprije njih razmotriti, i to — iz posebnih razloga — na taj način da ćemo najprije raspraviti tačku treću pa zatim tačku drugu.

U tački 3. trebalo bi odgovoriti na pitanje, kakvim se djelom Marulić poslužio kada je pisao »Juditu«, i je li matica iz koje je crpao podatke za svoju »Juditu« po jeziku bila hrvatska (glagoljaška) ili strana (latinska, talijanska). Kod toga mi se čini važno nešto što sadrži jedan podatak koji se u kompendijskim prikazima o Maruliću (pa ni u onima širim) obično ne spominje, a sastoji se u tome da je Marulić, kako kaže u posveti splitskom prncu Dujmu Bali-striliću, došao na misao da napiše svoju »historiju« svete udovice Judit »sih dan svetih korizmenih«, i da ju je dovršio i »mnogim cvitjem opkičenu« njemu uputio već 22. travnja iste (1501) godine. To znači, drugim riječima, da su mu za djelo, kojemu u umjetničkom pogledu nema premca u suvremenoj dubrovačko-dalmatinskoj književnosti, bila na raspolaganju jedva nepuna dva mjeseca. I odavle se sada postavlja pitanje, kada je već svoje djelo tako brzo radio i kada mu je od početka bilo do toga da njegova »istorija svete udovice Judit« bude »u versih hrvacki složena«, i kada je za to upotrebio tako težak prosodijski oblik (dvanaesterac s dvostrukim, k tomu prijenosnim rimama) nije li ga to — ako je poznavao glagoljski prijevod te knjige — samo po sebi upućivalo da se posluži tim prijevodom pa da sebi tako uštedi posao oko *prevođenja* na hrvatski jezik teksta koji je bio već preveden (i to dobro preveden)? Doista, tako bi možda svaki drugi bio postupio, ali Marulić je bio humanist, k tomu jedan od najpoznatijih koje je XVI vijek dao, čija su se djela prevodila svagdje u svijetu⁵ i koji se latinskim jezikom služio

⁵ Čak i u Portugalu, ispor. izdanje *Livroin signed as Flores e perfeicoes das vidas...* Par Marcos Marulo Spalatense de Dalmacia, novamente traduzido em lingoagem per F. Marcos de Lisboa frade menor, Lisboa 1579.

jednako vješto, ako ne vještije, nego mjesnim splitskim čakavskim dijalektom koji je bio gotovo bez svake tradicije te je u književnosti nadovezivao na čakavski dijalekat Hrvatskog primorja, Istre i susjednih jadranskih otoka. On se radije poslužio latinskim tekstom, i to je lako potvrditi imenima kojima se služi u svojem djelu. *Ninive* u glagoljskim spomenicima (i to u svima, uključujući ovamo i Brozićev brevijar koji je štampan 1561, kada je Marulić već davno bio umro) ima stari grčki oblik *Nevjítъ* (*Νεβίς*) a *Bethulia* isto tako stariji grčki oblik *Vetilъ* (въ *Vetilъ* — *εἰς Βαιτυλονά*) Marulić međutim piše *Betulija* i vrata *ninivska* (I₄₁).⁶ On ima Ciliciju gdje glagoljski tekstovi imaju *Kilikiju*, on *Siriju* oni *Suriju*, oni *ad austrum terrae Chellon* (*Chelon*) prevode *na jugo trehelona* (*treheleona*)⁷, on *kon zemlje Celine* (II₁₅), oni pišu *Arpaksatъ* i *Arpaksadъ*, on *Arphaxat*; on isto tako (sa *ph*) redovno piše *Olopherne* (s početnim *O* koje je moglo biti i grčko, u lat. i tal. tekstovima stavljalno se ispred njega *h*, a osim toga su talijanski tekstovi — npr. u bibliji iz 1549. — već pisali *f* (*Holoferne*, *La Biblia la quale in se contiene i sacrosancti libri* (aut. A. Bruciali), in *Vinetia*), a u glagoljskim se tekstovima *f* normalno zamjenjivalo sa *p* (*Oloperanъ*; *Epratъ* i *Eprata* za *Euphrat*). Marulić nadalje ima prema lat. *popovom dvim Kabru i Karmu*⁸ (ad *presbyteros Chabri et Charmi*), dok u glagoljskim tekstovima piše *k prozviteromъ Zam'brii i Karuinu* (VIII₉). To pokazuju i različna mjesta u tekstu, gdje je u Marulića upotrebljena frazeologija različna od one u glagoljskim tekstovima (ispor. npr. samo *tolik strah obuja mista svakolika* Mar. II₉₀ — *tolikъ že strahъ stranamъ tēmъ napade* glag. III₉, i sl.). Može se slobodno reći, želimo li da ostanemo oprezni, da se i iz ovoga što je ovdje navedeno može vidjeti da Maruliću kao ekskluzivna podloga u radu nikako nije mogao da posluži glagoljski tekst.

Razlog, zašto se on tim tekstom nije poslužio, mislim da se može razabrati odatle što on zapravo nije ni želio da dade *prijevod* te biblijske knjige nego je htio dati slobodan prepjev u kojem će svojem narodu pružiti primjer kako i slaba žena ispunjena vjerom može svoju zemlju osloboditi od »nadvele jur pogibili«. A tu »pogibil« predstavljali su u njegovo vrijeme Turci. Odatle on mjesto *satalita* (*satellites*, X₁₈), *velbêka* (*magnates*, V₂₅, uz koji naziv pisac I Novljanskog brevijara dodaje *i vsi bolari*) i *satrapa* (*magistratus*, II₇) ima turske (osmanlijske) *vezire*, *baše*, *subaše*, pa čak i *sultana* (tako da

⁶ Rimski broj označuje ili libro (prema Štefanićevu izdanju iz g. 1950) ili glavu (u mojem izdanju bibl. »Judite«), a arapski veras ili redak.

⁷ v. Radovi Starosl. inst. 3, 1958, 125.

⁸ III₂₈₅.

je sasvim razumljivo da je ta aluzija (poslije) dolazila do izražaja i u drvorezima).⁹

Na drugoj strani, Marulić je od »Judite« želio da stvori »rukovet« koja će biti »mnozim cvitjem opkićena«, ne samo onako kako je bilo u starih klasika »kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine opkladaju«, kako je i on to činio na više mjesta (npr. u IV₁₂₁₋₁₅₂, ili u VI₁₇₃₋₂₈₀), nego je udarao i u refleksivnu i u lirsku žicu, pa je tu dao veći broj zaista lijepih, skladnih stihova. Ispor. samo

I₂₉₋₃₂

Da kako no rika brzo mimo hodi,
tako svaka dika s vrimenom othodi,
i ki se uzvodi u višu oholast,¹⁰
teže mu se zgodi kad padne u propast.

ili nešto dalje:

I₈₅₋₈₈

Kralj tako jiduje, sunce svitla lica
na zapad minuje, za more skri lica;
noć jure potica da narod, živine,
človik, zvir i ptica pustiv teg počine.

I₁₀₅₋₁₀₈

Još iz dna izvita ne biše sva zora
ni rosa sa cvita opala da gora
biljaše jur zgora visoko varhami
a struja od mora mišaše iskrami.

⁹ Koliko je kod toga bilo neposredna udjela Marulićeva, ne zna se. Neke napomene uz tekst (I₄₉: Govori Nabukodonosor barunom svojim, I₁₅₁: Kralj govori Olofernu, I₂₀₅: Zastava Oloferna sa svojim taborom, itd.) kao da upućuju na ilustracije kojih u štampanom tekstu nema. Ima li među onima koje su u prvom izdanju otisnute u tekstu i Marulićevih, također se ne zna. (Ona na 38. str. Štefanićeva izdanja mogla bi predstavljati Split). Velika je šteta što se nije sačuvao svezak s njegovim slikama koji se spominje u popisu stvari u njegovoj oporuci!

¹⁰ Hraste misli (M Zb 264) da se tu Marulić povodio za Dubrovčanima, no to ne mora biti. Iz primjera se vidi da je tu sufiksualno *-ast* diktirala rima. Osim toga, dubrovačke su potvrde, sudeći po Akademijinu rječniku, ili mlađe od Marulićevih, ili su i one (npr. u Menčetića) vezane za rimu, pa su jednako samostalno mogle da se razviju i tu i tamo (kao što su mogle da nadovezuju i na veze koje su — u rimariju — mogle u izvjesnom smislu da budu tradicionalne i da postoje prije njih).

II₃₇₋₄₄

Kako kad tmastima kreljutni oblak gust
 prikriiv nebo dima miga gromi u hust
 mornar jidra popust upije ter hiti
 da k kraju svarnuv šust u porat uhiti.

Težak darće liti, boji se, govori:
 Grad mi će pobiti vinograd i bori,
 i žita ka gori jur podivaju klas,
 ojme! zgubih skori mu hranu, moj trud vas!

III₁₁₃₋₁₁₈

Visoko s svićami stahu kandaliri
 mnogimi zrakami odsivahu miri;
 ne biše tko sviri ni s bukom govori,
 ni smijuć se ciri, ni šale ki tvori.

Svaki tiho zori ča oni pomina
 ča ov odgovori, ča li sam namina.

IV₁₆₅₋₁₆₈

Jur sunčeni plamen vodeći s sobom dan
 od zvezd jasnih zlamen taćaše grede van,
 bižeć na nižnji stan noć s čarnimi koli
 nošaše donjim san, ako su ki doli.

V₆₅₋₆₈

Kad spusti udice ter zadije ribu
 i stežuć tunjice mahne gori šibu
 ribar i potribu ima jur dat ju van
 radostan da hlibu smok mu je pripravan.

itd. itd. Zato je, na drugoj strani, različne historijske, pseudohistorijske i druge podatke iz biblijskog teksta izostavljao (tako neka datiranja, zatim opis Egbatana, pa to, da zemlje kojima je Nabukodonosor poslao svoje poslanike ove »otпустиše tašće i bes časti o^tgnaše« (I₁₁), da su Sirija, Mesopotamija, Sobal, Libija i Kilikija poslale »molitvenike« a ne obične poslanike (legatos, kako je i u Vulgati III₁), zatim (u pričanju Akiorovu) čime je faraon u Egiptu mućio Izraelce, pa Hesebon i njegovu vlastelu (V₂₀), da Bog Izraelov »nenavidit^ь beza-

koniê« (V₂₁), da Oloferne neće moći pobijediti Izraelce ako nisu sagriješili »êko bogъ ihъ otmetъ e. i budemъ v ponošenje vsêi zemli (V₂₅) itd. itd. Među njima neki su bili vrlo važni (uzmimo npr. samo posljednji koji sam ovdje naveo i koji, zapravo, sadrži motiv neposredne uvrede zbog koje su Oloferne i njegovi »velbêci« onako planuli na Akiora), a on je ipak preko njih prelazio, žureći se da što prije stigne do opsade Betulije i do opisa i junaštva Juditina.

Kod ovakva stava, koji je pisca s jedne strane sputavao srokom a s druge mu davao znatnu slobodu u improvizacijama u kojima je čitaocu predstavljao svoje junake (npr. Nabukodonosora, ili Oloferna), bilo je gotovo irelevantno, da li je matica iz koje je crpao podatke o Juditi bila slavenska, latinska ili talijanska, tako da, zapravo, ništa ne znači to što se Marulić kao humanist u tekstu držao imena koja su mu se činila nekako historijski zajamčenija, a to su bila latinska i grčka imena (*latinska* osim toga možda i zato što ih je oblikovao njegov štićenik i, po njegovu duboku uvjerenju, zemljak, prevodilac Vulgate bl. Jeronim).

Zato je u čitavom kompleksu pitanja oko »Judite« i Marulića važnije od neposredne podloge ono što je od nje šire i općenitije, a to je — da li se po nekim znacima ili obilježjima može pouzdano utvrditi a) da li su Maruliću uopće bili poznati crkvenoslavenski spomenici hrvatske redakcije, i b) da li mu je (iz brevijara) bila poznata hrvatska glagoljska verzija starozavjetne knjige o Juditi.

Odgovor na prvo pitanje ovisit će o tome, da li u njegovu jeziku — u jeziku »Judite«, na koju se ovdje isključivo obaziremo — ima elemenata za koje se može reći da ih je uzeo iz crkvenoslavenskoga i koji *nisu* pripadali živom govoru *ni* na njegovu području (u Splitu ili na Čiovu, Šolti ili u splitskom zaleđu uz obalu i prema Kaštelima), *ni* njegovu vremenu.

Kod drugoga će za odgovor biti važno, da li se on ponegdje *na istom mjestu* i u istom kontekstu ma i nehotice služio oblicima i riječima koje se u analognoj funkciji i na istim mjestima nalaze u glagoljskoj »Juditi«.

Mislim da odgovor na oba ova pitanja može biti pozitivan, i da se na osnovi nekoliko pojava koje su dosta karakteristične može stvoriti zaključak da je Marulić koliko toliko *morao* poznavati i starije crkvenoslavenske spomenike, i da mu je bila poznata »Judita« u crkvenoslavenskom prijevodu hrvatske redakcije.

Marulić je, koliko je poznato, jedini hrvatski pisac koji ima, i to dvaput, za lat. »tantus« starocrkvenoslavenski oblik *selikъ* (v. ARj. XIV, 822). Istina, taj se izraz pojavljuje u sroku (sa *velik* i

čovik), ali kako je u Marulića bio vrlo dobar osjećaj za jezik (ispr. npr. samo njegovu upotrebu participala), i kako on u pravilu nije stvarao neke nove sufikse nego je uvodio u život neke koji su prije postojali¹¹, može se uzeti da mu je i *selikъ* otprije bilo poznato, a mogao ga je upoznati već u starozavjetnoj knjizi o Joni, koja se u primorskim krajevima dosta čitala i u kojoj dolaze i ovakva mjesta: *zane razumêh' azb. êko mene radi. vlnenie seliko est' na vasъ — diótu êgnwka êgô ôti di' êmè ô klúðwn ô mégas oðtos êf' êmâs êstin* I₁₂, gdje je kod nas *μέγας οἶτος* zamijenjeno sa *ισσοῦτος* ¹². Mogao ga je poznavati i iz drugih spomenika hrvatske redakcije, tako npr. iz sekv. u glag. misalima 'sed memento tantum esse sub fragmento, quantum toto tegitur' — *na pomeni selikoe podъ izlomleniem'*. *eliko v' vsemъ krietъ se* (M¹Vat₄ 134°).

Druge su takve riječi *mečъ*, koja se redovito u ovom obliku nalazi u glagoljskim spomenicima a i za Marulića je pravilo (dok je *mač* izuzetkom), ili od glagolskih oblika *riše* koje više nego na dubrovačko *rijet* upućuje na stcslav. *rěše*, (kao što i *zilo* upućuje na stcslav. *zělo*), a ovamo treba uvrstiti i oblike na *-tъ* za 3. lice singulara koje navodi Kušar (Glas MD I, 44). Na staroslavenske spomenike koji su prethodili Maruliću još upućuje imenica *grđina*, *grđinja* za lat. 'superbia' i pridjev *svemog* 'omnipotens', koji se pojavljuju na nekoliko mjesta (isp. IV₂₃₃₋₂₃₄ *i puk tvoj grđinu da ne skaže k meni — ne bi mu jačinu kušali tužbeni*, V₁₉₁₋₁₉₂ *tuj čast i doprla tamnost i grđinja*, — *ka je oto svrzla da je vitez svinja*, VI₁₂₉₋₁₃₀ *Bože kolikih sil kolika grđina — kolikih slava dil i hvale visina*; III₂₄₉ *U Bogu ki je svemog da milost svu da nam*, IV₂₇₆ *On ki je sam svemog hoti da bižim tja*, V₂₆₂ *oni ki je svemog*). Kao što se vidi *svemog* je tu gerund, a to na ovom tlu već po sebi upućuje na starinu koja se mogla zasnivati na osnovi starijih cslav. spomenika. Imenica *grđina*, *grđinja* izvedena je od nomena *grđ'*, ali sa starim, iskonskim značenjem »superbia«, za koje ARj ima potvrde ugl. samo iz glagoljskog Korizmenjaka, iz Aleksandride i iz Domentijana. Tomu bi se moglo dodati da je derivirani nomen s ovim značenjem bio poznat iz cslav. prijevoda evanđelja (*rastoči gr'die misliju srodca ihъ — dispersit superbos mente cordis sui* L 1,51), još češće iz psaltira (*i oči gr'dih' smêriši — et oculos superborum humiliabis* Ps. 17₃₁, *da ne oklevetajut' mene gr'di — non calumnientur me superbi* Ps. 118₁₂₂, gdje je *gr'di* kao i *gore* supstantivirano) i sl. Nadalje, oblik *grъdyňi* (i odatle hrvatsko *gr'dina*, *gr'dinë* 'superbia') mogao je Maruliću biti i nepo-

¹¹ V. dalje ad *grъdyňi — gr'dina*.

¹² Ispor. slična zamjenjivanja i u dr. tekstovima (v. Slovo 9-10, 43-104. i d.).

sredno poznat iz psaltira, isp. *sego radi udr'ža e gr'dina* — ideo tenuit eos superbia Ps. 72₆, *gr'dina nenavidećih' te* — superbia eorum qui te oderunt Ps. 73₂₃, *gr'dineju* — in superbia Ps. 30₁₉ Par. Senj., *v'zdvigni rucê t'voi na gr'dinju ihv* (Senj. *grdinu*) — leva manus tuas in superbias eorum Ps. 73₃ Par. itd., v. J. Vajs, *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum*, Prag 1916). Značajno je da uz Aleksandridu i Domentijana Budmani ove oblike u ovom značenju navodi samo iz Marulića (ARj III, 401).

Marulić je dapače, kao po nepisanim zakonima atavizma, pomoću starih, davno izumrlih sufiksa stvarao nove oblike, pa od *starina* ima oblik *starinja* a od *trud-trudinja*, npr. u distihu u libru šestom (373-374):

Do stare starinje   živi u počten'ju
Lakesis trudinje   ču tad u preden'ju.

Činilo bi se da će za njegovo vrijeme od *grdinje* biti običnija *grdost*, no i ona se po svjedočanstvu Budmanijevu (ARj III, 405) sa značenjem 'superbia' nalazi — uz jednu potvrdu iz Marulića — samo u djelima koja nadovezuju na crkvenoslavenske spomenike. U širim razmjerima, međutim, *grdost* je ipak mlađa od *grdinje*, pa je mjesto ove nalazimo u mlađim spomenicima (npr. u Knjizi o Jobu u II novljanskom brevijaru *i ne uslišitv grdosti radi zlobivihv* — et non exaudiet propter superbiam malorum 35,15, *i izbavit' i ot grdosti* — et liberet eum de superbia 33,17 (ali 10,16 već ima *oholostv: i togo radi oholost' lêki lavica ob'emljući me* — et propter superbiam quasi leaenam capies me), ili u misnim molitvama, tako u MVat₄ 267^a: *nepriêtel' naših' molimv te gospodi nizvr'zi gr'dost'* — hostium nostrorum quaesumus, domine, elide superbiam, i sl.). U biblijskoj »Juditi« 'superbia' se pojavljuje četiri puta, 6.15, 8.17, 9.12 i 13.28 i na prvom je mjestu u glagoljskim tekstovima prevedena sa *ohol'stvo* a na ostala tri sa *gr'dostv*. I kod Marulića nalazimo na prvom od spomenuta četiri mjesta *ohol'stvo* (III₃₆) i na trećem *grdost* (IV₄₅), a na ostala je dva *oholija* (III₃₀₁) i *ohol'stvo* (V₃₃₈, uz *oholost* u II₈₅ i IV₂₆). Podjela naoko dosta značajna, jer upućuje na razvojne staze kojima su ovi izrazi prolazili (stosl. *grvdyñi* — csl. hrv. redakcije *grvdostv*, pa kada su *grd* i *grdoća*, *grdoba* dobili drugo značenje — *oholija* u čakavaca (i u dalmatinsko-štokavskom) i konačno *oholost*, koja se proširila po unutrašnjosti).

Na spomenuta dva mjesta, gdje se *ohol'stvo* i *grdost* jednako i na istom mjestu nalaze i u glagoljskom prijevodu i u Marulićevoj

obradi, moglo bi se pomišljati da ih je Marulić uzeo iz glagoljskog predloška, no takvu bi pretpostavku oslabljivalo to što se *oholstvo* i *oholija* i *oholost* u njega nalaze i ondje gdje ih nema u glagoljskom tekstu, ili gdje je ondje na njihovu mjestu *gr'dostъ*. Zato ovakve komponente ne treba uzimati, jer one samo jednim dijelom potvrđuju ono što bi se željelo iz njih izvesti, i mi ne možemo znati, je li taj dio upravo bio onoliko značajan, koliko bi bio značajan da kod njih onoga daljega neslaganja nema.

Slično je i sa samim imenom glavne junakinje, koje već u naslovu ima dvojak oblik te je zabilježeno i kao Judita (Knjige Marka Marulića Splitsanina u kih se uzdarži istorija od svete Judite) i kao Judit (Libar Marka Marula Splitsanina u kom se uzdarži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena). Hraste misli (o. c. 264) da je Marulić »naziva sad *Judit*, kako je u židovskom jeziku, sad *Judita* prema načinu tvorbe takvih imenica u našem jeziku«. Međutim, bliži od hebrejskoga (i od grčkoga) bio je Maruliću latinski, u kojem je također Iudith (kao što je to in margine majuskulama zabilježeno uz veras III₂₅₃, ondje gdje se ona i njezino ime prvi put uvode u pripovijedanje). To, što je — kao za napomenu, ili za upozorenje — in margine naveden latinski oblik, ne znači da piscu nije bio poznat i staroslavenski i stari hrvatski glagoljski oblik koji je također glasio *Judit*, gen. *Juditi*, ili da je smatrao potrebnim da ga (pomoću latinskoga) objašnjava. Razlika je dovoljno istaknuta već samom razlikom u veličini i izboru slova. U svojem tekstu Marulić ovaj neobičniji, arhaični oblik navodi 17 puta (prema 45 puta sa završetkom *-a*, od toga u proznom tekstu gotovo samo sa *-a*), pa se može pretpostaviti — jer se nije svagdje radilo o potrebama metra da je kod toga moglo imati izvjesnu ulogu i to što se spomenuto ime u hrvatskim glagoljskim prijevodima (u brevijarima i misalima) pojavljuje isključivo u starijem (*Juditъ*) ili još starijem (arhaiziranom) obliku (kao *Ijuditъ*).¹³

No time bismo već od opće staroslavenske (starocrkvenoslavenske) problematike prešli na problematiku same »Judite« i na pitanje, je li Marulić poznavao njezin glagoljski prijevod, odnosno — može li se pretpostaviti da se poneki oblik, poneka riječ iz toga prijevoda mogla prokrasti te podsvijesno, spontano ući u njegov tekst. Ja sam već spomenuo neka takva mjesta, no ona nisu dovoljno jednoznačna pa se ne mogu navoditi kao dokazi kojima ne bi bilo (ili ne bi moglo biti) prigovora. Međutim ima i takvih potvrda koje su jasnije i koje

¹³ Npr. u I novljanskom brevijaru.

— ma koliko to zvučalo kontradiktorno — upravo svojom *posrednošću* djeluju neposrednije, uvjerljivije i — objektivnije. Ja ću samo dvije takve potvrde navesti.

Na kraju prvoga libra, ondje gdje se opisuje mnoštvo i jačina Olofernovе vojske, Marulić ima stihove (301-302)

Tej sile tolike   puni bihu luzi
kako no njive ke   pokriliše pruzi

te odmah u bilješci sa strane objašnjava posljednju riječ ovako: »Pruzi su kobilice ke pokriše polja od Egipta, ne hteći Faraun pustiti puk božji.« Stih i ovo tumačenje upućuje na to da je oblik *pruzi* bio prosodijski primaran a *luzi* sekundaran, dodan samo radi rime. Leksički to znači, kao što je dobro rezonirao Hraste (o. c.), da riječ *pruzi* (od *prug*, prasl. i scsl. *pragъ*, skakavac) u Splitu u Marulićevo doba nije bila poznata. I doista, u ARj (XII, 524—525) vidimo da je bila u upotrebi u dalmatinskih štokavaca, ali je nema ni u Zoranića, ni u Lucića, Hektorovića, ni u drugih čakavskih pisaca i čakavskih djela, koja sva mjesto toga imaju *kobilice* (tako Tranzit, pa Š. Kožičić, F. Glavinić, Vitezović, Kavanjin i, jamačno iz istih izvora, M. Divković, v. ARj V, 136). Međutim, u glagoljskim tekstovima — tako npr. u I vrbničkom brevijaru, ili u brevijaru Vida Omišljanina, prevedeno je lat. *qui cooperuerunt faciem terrae sicut locustae* (II₁₁) sa *iže pokriše lice zemli êko pruzi*. Odatle nije teško zaključiti da je Marulić svoj naziv za skakavce mogao — makar podsvijesno — uzeti odavle. No to nije sve što daje ovaj podatak.

Vidjeli smo (kod *selikъ*) da ima mjesta pretpostavci da je Marulić zagledao i u starije, dapače vrlo stare csl. tekstove (na što m. o. nadovezuje i *grđinja* za 'oholost, superbia'). No ako se ti tekstovi — uzмимо samo »Juditu« i uzмимо samo tekstove XIV i XV vijeka — isporode, vidjet ćemo da se *pruzi* u njima gradatim zamjenjuju *kobilicama* (tako je već u Moskovskom brevijaru, u oba novljanska brevijara, u Baromićevu i u Brozovićevu brevijaru, pa čak i u (V) vaticanskom brevijaru iz g. 1379). Prema tome, jer su to bili tekstovi ugl. sa istoga područja, očito je da se tu radilo o dva sloja, koji su se vremenski ukrštavali, o jednom starijem (*pruzi*) i o jednom mlađem (*kobilice*), i da je Marulić, koji je vremenski pripadao drugom sloju, jamačno pred sobom imao tekstove prvoga sloja, pa ga je to primoravalo, da pruge, koje je tamo našao, objašnjava svojim suvremenicima — čakavcima, jednako kao što im je objašnjavao i različite neologizme i barbarizme tipa *poet*, *hiljad*, *drom*, *drum* i sl. To je sa

stajališta dijahronije dragocjen podatak koji pokazuje da su se *pruzi* u zn. 'locustae' do druge polovine XIV vijeka upotrebljavali i na čakavskom području, i da su se tek tada postepeno počeli zamjenjivati *kobilicama*.

Drugi je takav oblik u versu 231. petoga libra. Glavna radnja je dostigla svoj vrhunac: Judita se uspravila kraj Oloferna, polako skida nož i sprema se da mu odrubi glavu. Marulić je to vrlo sažeto i dramski snažno prikazao riječima (v. 229—232)

To rekši dviže ram i na nogah postup
ter muče bičak snam ki višaše o stup
podri ga, kičmu zdup Oloferna jednom
a drugom rukom lup kla, skube objednom.

Što znači tu *kičma*? To je najprije kontinentalna riječ, a osim toga nije ni stara (ARj. navodi potvrde tek od XVIII vijeka, v. knj. IV, 944). Normalno joj je značenje 'dorsum', dakle ono što je za čakavce oduvijek bio *hrbat* (ispor. u Vajsovu izdanju Psaltira ps. 68,24 Obscurentur oculi eorum, ne videant; et dorsum eorum semper incurva — *Pomračita se oči ih', da ne videt', i hr'btv ih' otnud' s'lomi se* Par. Senj.). No teško je zamisliti nježnu Juditu kojoj

Svitlo črljeniti ja rubin na prstih,
cafir se modriti, bilit na rukavih
biser i na bustih, i sve od zlatih plas
sjati se na bedrih prehitro kovan pas,

koja

dostojna bi s knezmi na sagu siditi
i jošće hoditi na pir s kraljicami
i čtovana biti meju banicami

da je u ovako odlučnu trenutku, u kojem joj je za bičak trebalo i više nego jedna ruka, mogla rukom segnuti nekamo dolje pa Oloferna uhvatiti za kičmu! A i što je time mogla postići? — Da se on od toga eventualno probudi, a sve kad se i ne bi probudio, to joj kod odrublivanja *glave* ne bi pomoglo. Zato je trebalo naći rješenje koje će biti bliže latinskom i grčkom tekstu (apprehendit *comam* capitis ejus 13, 9, *ἐδράξατο τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ* 13, 7) pa *kičmu* kao hapax i kao posebnu varijantu proglasiti *kosom* (*na glavni*) (tako već u Budmanija, ARj. IV, 944, koji dodaje »*isporedi kika s čim je*

jamačno istoga postanja«). No na nepriliku i *kika* je kontinentalna, slavonska, bosanska i srpska, čakavci imaju *vlasi* i *kose* i *kosice*, ali *kike* i *kikaša* nemaju, pa stoga ni Budmanijevo tumačenje, koje su drugi od njega preuzeli, nije uvjerljivo.

Rješenje se i tu može naći ako se pravilno postavi dijahronija.

Svi glagoljski prijevodi na kritičnom mjestu (13,9) imaju oblik *kička: egda že izvlěče i* (tj. *mečъ*). *ět' kičku glavi ego. i reče* — *cumque evaginasset illum* (sc. *pugionem*). *apprehendit comam capitis ejus. et ait*. Pošto je to u osnovi staroslavenski (starocrkvenoslavenski), pa i praslavenski oblik, koji se nalazi i u češkom i u ruskom jeziku, te se osim toga pojavljuje i u staroslavenskom pateriku i (Šišatovačkom) apostolu, može se pretpostaviti da se on kod nas i na čakavskom području dosta dugo držao, dok ga u »Juditi« svi glagoljski spomenici osim jednoga tako uporno i bez promjene donose, samo ga Marulić ili više nije razumio, ili je to bila štamparska griješka¹⁴ tako da je od *kičke* odjednom kod njega postala *kičma*.

Jedno se, mislim, ipak može odavle prilično pouzdano izvesti, a to je, da je ova riječ u toj vezi morala biti Maruliću poznata, i da je najvjerojatnije da ju je upoznao upravo u glagoljskom prijevodu biblijske knjige o Juditi.

Tako analiza Marulićeve Judite — i ovako fragmentarno, kako je ovdje provedena — i sa jezičnog stajališta otvara nove vidike na ličnost i na djelo ovog značajnog hrvatskog pisca s kraja XV i početka XVI vijeka.

Onako, kao što je njegova »Davidijada« bogata riznica za njemu savremenu filozofiju, tako i njegova »Judita« sadrži u sebi mnoštvo problema o kojima će raspravljati, koje će sebi postavljati i o kojima će možda rješavati cijele generacije filologa — možda sve dotle

dokla zemlja ova
bude na karte folj slovinjska čtit slova.

Ja ću ovdje nabaciti samo dva ovakva problema, jedan iz leksika, drugi iz fonetike.

Opisujući bojni pohod Nabukodonosorove vojske, Marulić prikazuje također štitonoše velikih vojvoda od kojih »oružjem ter zlatom svaki se svitljaše, pera jim za vratom vitar zavijaše« (I, 187—188). Ovi se štitonoše opisuju ovako (I, 189 sq.):

¹⁴ Ovo je manje vjerojatno, jer je Marulić uz ovu riječ izostavio *dopunu* koja je u glagoljskim tekstovima vrlo jasna: *ět' kičku glavi ego* (etyl kyčьko glavy ego) pa *kičma*, sve ako bismo pretpostavili da je takva tada (u poč. XVI vijeka) mogla postojati, u ovoj vezi ne bi imala smisla.

Prid svakim jahaše oprovda u krunicu,
pod krunom imaše na uho brnjicu,
(zlat ščit i sulicu njegovu noseći, itd.).

Ostavimo po strani *oprovdu*, za kojega komentari kažu da bi imao biti 'zatočnik' ili 'konjušnik', i zadržimo se na *brnjici*. Daničić je dobro dao etimologiju (*postanjem od staroga brǣna, koje ima u starom slovenskom jeziku i znači oklop, od star. nem. brunja, oklop*, ARj. I, 664), samo je dalje pomiješao obodac (koji Kušar veže za roman. *brugna*, Judita 1901, str. 102) s oklopom, tako da su na kraju obojica upala u istu griješku: Kušar je Marulićevu *brnjicu* zamijenio kotorskom *brnjom*, a Daničić je *brnju* pokušao objasniti kao izvedenicu koja se naslanja na *brnjicu* (prsni oklop ili žičanu košulju, njem. Brünne). Posljedica je bila da je Daničić za *brnjicu* u gornjem stihu dao značenje »inauris, obodac, minduša«, koje su poslije izdavači preuzeli (i Kušar ga nastojao na gornji način opravdati), iako ono, zapravo, iskrivljuje sliku o tim štitonošama koji najednom ispadaju ukrašeni kolutovima u ušima i sasvim nenaoružani, a bilo je, u stvari, obrnuto: oni su na prsima imali žičane košulje do ušiju, a u ušima nisu imali ništa.¹⁵ Za izraz *brnja*, od kojega je *brnjica* ('lorica') deminutiv, ima potvrda ne samo iz XI vijeka (u Sinajskom euhologiju 93^v—94^r: *prêpoêši çrêsla ego silojo istiny. i oblêci i v̄ br̄ne prav̄dy* — prema Efež. VI₁₄ state ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica*m* iustitiae) ili iz XIII (npr. u Šišatov. apostolu *v̄ br̄nje*, isp. Nahtigal Eu II, 292 bilj. uz 94^a 1—10) nego i iz XV vijeka, u Apokalipsi Radosava Krstjanina (isp. 21^r *I upodoblenie prugom̄ podobno konem̄... 21^v... imiêhu br̄ne êko br̄ne želizne* — Et similitudines locustarum similes equis... et habebant loricas sicut loricas ferreas Apoc. 9,7,9; 22^r *I takoi vidih̄v kone vidiniem̄ i sideće na nih̄v imuće br̄ne ogn̄nee* — Et ita vidi equos in visione; et qui sedebant super eos habebant loricas igneas ib. 9,17), dakle u tekstu koji se u ono vrijeme mnogo čitao.¹⁶

Prema tome i ovaj bi se izraz potencijalno mogao uvrstiti u kategoriju oblika koji upućuju na to da je Marulić poznavao hrvatske crkvenoslavenske glagoljske spomenike, i to spomenike veće

¹⁵ Oboce ili minduše Marulić je zvao *userezima* ili *ušerezima* (got. aúhsariggs); I novljanski brevijar (iz g. 1459) međutim za 'inaures' (knjigi Ijuditi X, 3) već ima *naušnice* (koje prema Akademijinu rječniku (VII, 724) ne bi trebale da budu starije od XVIII vijeka, a osim toga su ondje zabilježene samo u rječnicima).

¹⁶ Ne mislim time reći da je Marulić morao poznavati ovaj tekst ili druge tekstove bosanskih krstjana; nije to, na kraju, bilo ni potrebno, kada znamo da su ti bosanski tekstovi većinom bili prijepisi iz starijih glagoljskih matica.

starine (među koje se mogla ubrajati i Papalićeva matica Ljetopisa popa Dukljanina).

Drugo je pitanje, koje će trebati do u pojedinosti razraditi, pitanje transkripcije. Ono se i za pojedinačne pisce može postaviti u dva oblika prema tome da li se radi o pojedinim riječima ili da li se radi o određenim kategorijama ili o grafijskom sistemu uopće.

U prvu vrstu ide npr. ime koje Marulić piše *Vagau* (Vulg. *Vagao*, LXX *Βαγώας*). Kukuljević (odnosno Akademijin odbor kojemu je na čelu bio Jagić, v. SP 1,3 i LXXVII) povodili su se očito za pisanjem *narod ou ... zachrou / gnegou ... tachou* (narod ov ... zakrov / njegov ... takov II, 81—84), *tuoiu tou ... od grihou / chacho ou ... charuau lou* (tvoju tov ... od grihov / kako ov ... krvavi lov II, 151—154, *rou ... ou / nou ... obrou* (rov ... ov / nov ... obrov III, 29—32) pa su to ime transkribirali sa *Vagov*. Međutim, Marulić je¹⁷ samo sufiksualno *-ov* pisao *-ou*, a naše obično *av*, ili *-iv* ili *-uv* pisao je redovito, i to dosljedno, sa *-f* na kraju, ispor. — da ne duljimo i da se ne zadržavamo kod *-iv* i *-uv*: *daf ... staf / postaf ... pridaf* (dav ... stav / postav ... pridav III, 183—186), *ziuot praf ... glubaf / u trudih staf ... chacho laf* (život prav ... ljubav / u trudih stav ... kako lav III, 319—322), *prid Olopherna staf ... chacho paf / otchaf ... darzaf* (prid Oloferna stav ... kako pav / otkav ... držav IV, 219—222), *chraf*¹⁸ ... *obarf / mao carf ... zenscha sarf* (krv ... obrv / črv ... srv V, 235—238), *ugledaf ... zagnaf / nepostaf ... laf* (ugledav ... zagnav / ne postav ... lav V, 341—344) ili *dubraf ... nesustaf / zajedno staf ... pristaf* (dubrav ... ne sustav / zajedno stav ... pristav VI, 223—226). Prema tome — ne ulazeći ovdje u fonetska razmatranja, i kada i gdje su se uz fonematsko *v* bilježile varijante *f* — jasno je jedno: da je Marulić spomenuto ime izgovarao onako kako je transkribirano u novijim (poslije 1869) latiničkim izdanjima »Judite«, on bi ga zacijelo pisao *Vagaf, no budući da ga on tako nije pisao nego je pisao *Vagau*, trebalo je to ime čitati i pisati s krajnjim (završnim) *-u*: *Vagau* (što, naravno, ne isključuje da je ovo *-u* u kosim padežima moglo prelaziti u *-v*). Ovakvo čitanje potvrđuju također glagoljski tekstovi u kojima se nalazi biblijska knjiga o

¹⁷ Ili je to bio tko drugi u štampariji, možda i Petar Sričić, koji je također bio Splitsčanin i čijom je »pomnjom i nastojanjem« djelo bilo štampano.

¹⁸ Moglo bi se učiniti da je to štamparska griješka, ispor. IV³⁰ *charui sit-krvi sit*, V²⁸² *glauu ... sfu charfauu* - glavu ... svu krvavu, VI¹⁰⁰ *postigle charfaue* - postilje krvave, no VI⁷⁹ ima opet *chraf* (*neosta chraf ugnih* - ne osta krv u njih), pa bi ovom pisanju razlog mogao biti u prosodijskim odnosima (u akcentu).

Juditi i koji, normalno, *svi* imaju *Vagau* (u I novljanskom brevijaru iskrivljeno *Ragau*, dat. *Agavu*).

Jedno od fonetskih pitanja šireg značenja predstavlja odnos između pojedinih fonema i varijanata u štampanoj »Juditi«. Spomenut ću pitanje, preko kojega se obično prelazi, a to je pitanje o silabičkom r . Marulić ga redovno piše *-ar-* (samo izuzetno *-ra-*, kao gore, ili *-er-*). Kod transkripcije se međutim ovo *-ar-*, i to ne samo kod Marulića nego i u primorskim lekcionarima i u drugim djelima, obično piše samo *r*. Rešetar, pišući o Lekcionaru Bernardina Splićanina (Rad 134, 1898, str. 141) iznosi doduše da on »regbi da ima samo *ar*« (dok Zadarski lekcionar ima obično *ar* a rjeđe *er*), te odmah dodaje: »to nije već samo ortografska promjena udešena prema običaju latinske azbuke, gdje *r* ne može da bude bez samoglasnika uza se«. Da se pitanje ipak ne svodi samo na pravopis, vidi se i po tome, što Rešetar, kao po nekom unutarnjem nagonu, na ovo odmah nadovezuje: »teško je baš i kazati, kada su čakavci zbilja počeli izgovarati *ar* (ili *er*) mjesto r kao što danas gotovo svi izgovaraju, ali za XIV vijek mislim da se može svakako uzeti da su još držali bez promjene *r*«. No to nije tako sigurno. U »Juditi« imamo npr. u štampanom izdanju (II₁₃₋₁₆) ovakve stihove

Ča zasta, razvuče i pošadši vrsi
poplini i svučē ki bihu u Tarsi;
još da se ne omrsi kon zemlje Celine
potr pak i smrsi izmaelske sine.

gdje je očito prema *Tarsi* (Tharses) u rimi bilo *varsi* (i prema tome *omarsi*, *smarsi* a ne *vrsti*, *omrsti*, *smrsti*). No ima za takvo (ili slično) čitanje i dubljih razloga u sistemu.

Činjenica je da se tzv. silabičko r — bilo iskonsko, bilo morfološko (-r^{b}) — izgovaralo s prizvukom (sa slabim *šva* koje je moglo jačati pa prijeći u puni vokal, a moglo je i slabiti te se dalje reducirati, kao što je to npr. u češkom jeziku, ili u našem štokavskom narječju). Dokaz je za to već stara grafija (ruska — s obzirom na naš slučaj—više nego starocrkvenoslavenska, koja je tvrdi ili meki znak pisala *iza* sonanta i onda kada se *šva* izgovaralo *ispred* njega). Činjenica je nadalje da čakavština — također po priznanju Rešetarovu — sonantno *r* (jednako kao i *l*, kada ono nije prešlo u *u*) u silabičkoj poziciji pretvara u *ar* (ili u *er*, odn. u *al*, *el*), samo se Rešetaru kao i većini slavista činilo i čini da je to mlađa pojava koje u XV vijeku nije bilo. To znači, drugim riječima, da se pretpostavlja dvo-

struki razvitak: da se *šva* uz r_0 , l_0 najprije izgovaralo pa se s vremenom zatrla, a zatim se ponovno pojavilo, samo jače nego što je prije bilo, pa je u rezultatu dala *a* ili *e*. Ovakve konvergencije i divergencije u jezicima, kada se radi o duljimi vremenskim razmacima i o ekspanzijama i disperzijama na različnim područjima, nisu neobične nego obrnuto, one su jedan od normalnih pojava oblika u jezičkom razvitku. No ove su pojave, kao i druge prirodne pojave, u pravilu redovno *motivirane*, pa bismo očekivali da će one biti *motivirane* i onda kada su vremenske koordinate nešto kraće. U našem slučaju trebalo bi, prema tome, ispitati razloge a) kako je došlo do toga da je na danom području prvotno *šva* nestalo, b) kako to da se ono u pojačanom obliku (s punom vokalizacijom) odjednom ponovo javlja, i c) kada se dogodilo jedno, a kada drugo. Jedini razumni odgovor koji bih sebi — ostajući u granicama Rešetarova rezoniranja — mogao dati na ovo drugo pitanje, bio bi da je to mogao biti utjecaj poslavenjenih Romana u primorskim i dalmatinskim mjestima, kojima je izgovor silabičkoga r_0 bio pretvrd pa su ga nastojali umekšati dodavanjem nekoga vokala (*a*, *e*, kod Mlikalje također *i*). U prilog ovakvu rezoniranju govorilo bi to što se latinica počela upotrebljavati za hrvatske tekstove upravo u gradovima, i što se u njoj od početka r_0 obično bilježi kao *ar* (tako već u Šibenskoj molitvi iz XIV vijeka), odnosno — u izvjesnim slučajevima — kao *er*. Nasuprot ovakvu shvaćanju govorilo bi 1. da utjecaj toga stanovništva, pa niti književnih djela pisanih latinicom, ni izdaleka nije bio tolik, da bi se bio mogao nametnuti pučkom govoru te u njemu, osobito u njegovoj fonetici, bilo što mijenjati, i — što je još važnije — 2. da nema nikakva dokaza da je *šva* u ovakvim pozicijama na čakavskom području bilo kada, bilo u kojem razdoblju, bilo *sasvim* nestalo (onako kao što je nestalo u štokavskom narječju). Prije će biti da ga je grafija — u ovom slučaju glagoljska — onda kada je općenito dolazilo do redukcija poluglasa (tj. od XI vijeka dalje) — *izbjegavala* pa ga nije pisala ni ondje gdje se dalje izgovaralo (npr. uz silabičko r_0 i l_0), — jednako formalistički kao što je poslije svoje apostrofe stavljala i ondje gdje poluglasu (odnosno izgovoru reduciranoga *šva*) nikada nije bilo mjesta (svaki put kada su se dva suglasnika našla jedan pored drugoga). Drugim riječima, to što se u glagoljskim tekstovima u XIV i XV vijeku za r_0 nije pisalo *ar* ili *er* nego samo *r* ili *r'*, ne mora značiti da to *r* ispred sebe nije moglo imati *šva*, i da to *šva* (lokalno) nije moglo biti *ɐ* ili *a*.

I glagoljica je, kao svako pismo, imala svoju tradiciju, i u toj tradiciji je bilo da se τ , β uz r_0 pisalo najprije *iza r*, pa se pisalo samo

r̄ (i onda kada se izgovaralo -*r̄r*-), a zatim, kada se *r̄* u drugim pozicijama reduciralo, ono se više nije pisalo ni uz *r̄*, što ne mora značiti da se ono kao prizvuk uz *r* nije i dalje izgovaralo. Problem dakle nije samo latinički nego i glagoljski. Mene je, kada sam izvadio jednu pjesmu iz Pariškog kodeksa (XIV v., Radovi Slavenskog instituta 3, Zagreb 1959, str. 91—99), prosodijski upravo smetalo ono *tr'buħ* u strofi o redovnicima (sa sinkopom u posljednjem stihu).

Mnozi o^t niħ ki ako bi v' svêtê stali.
 skot bi pasli i kopali i orali.
 a sada su prev'til' tr'buħ pod'pasali
 komu kako bogu služe veli (i) mali.

Bio sam uvjeren (a i danas sam uvjeren) da se to *tr'buħ* čitalo i da ga treba čitati *tarbuħ* (*tarbũh* podpasãli).

No ima još jedan momenat koji oslabljuje Rešetarovo mišljenje o čakavskom *r̄* > *ar* s kraja XV i početka XVI vijeka, a on ga sam donosi u svojim radovima o *ćirilickim* dubrovačkim spomenicima iz g. 1520. i 1512. Ako u *Libru* od mnozijek razloga iz g. 1520. od šest ruku pet njih piše *r* kao *ar* (v. Posebna izdanja Srpske kralj. akademije knjiga 100, Beograd 1933, str. 184), i kada je također u ćirilickom molitveniku iz g. 1512, koji je prepisan iz čakavske matice, »za vokalno *r* redovna oznaka novije primorsko *ar*, npr. *smart̄*« (*Glas Srpske kralj. akademije* CLXXVI, Beograd 1938, str. 181), mislim da ne bi trebalo mnogo kolebat i nego prihvatiti da se to *ar* u punoj ili reduciranoj vokalizaciji tada (tj. potkraj XV i u početku XVI vijeka) na čakavskom području tako i izgovaralo.¹⁹

Ovo su samo neka pitanja ili, kao što se kod posljednjega moglo vidjeti, dijelovi pitanja koja bi trebalo raspraviti i koja bi mogla imati krupnije značenje za našu historijsku dijalektologiju i za početke naše književnosti na sjevernom (čakavskom) području. I pored vrlo vrijednih radova koje su Marulićevu jeziku posvetili Hraste (Crtice o Marulićevoj čakavštini) i Skok (O stilu Marulićeve »Judite«)²⁰, Maruliću s jezične strane treba posvetiti posebnu, iscrpnu monografiju u kojoj će biti obuhvaćeno sve, i osnovni splitski dialekt onoga vremena, i ono što je njegovu jeziku dala hrvatska pismenost koja je prije toga postojala, i utjecaji koji su dolazili iz

¹⁹ Ispor. i na Susku u aktima iz XVI vijeka *parvi dan, va vartlih, tarsje* (HDZb 1, 1956, str. 22).

²⁰ Obje su objavljene u Zborniku Marka Marulića 1450—1950 (JAZU Zagreb MCML), prva na str. 243—277, druga na str. 165—241.

kontinentalnih strana, i oni koji su dolazili iz glagoljskih spomenika o kojima je ovdje bila riječ.

U Marulićevoj oporuci među knjigama koje se ondje navode nema nijedne za koju bi izrijeком bilo rečeno da je slavenska, glagoljska. Može biti, da ih nije ni imao (premda su i »Biblia sine commento« i »Breviarium, diurnellus« jednako mogli biti i latinski, talijanski ili slavenski). S druge strane vidjeli smo da je morao poznavati i glagoljicu i glagoljska crkvenoslavenska djela, a to je ipak važno ne samo za ocjenu njegova jezika nego i za širinu njegovih kulturnih interesovanja i kulturnih pogleda. Prema tome neće imati pravo Usmiani kada kaže da proučavanje njegovih djela jedva što može da pridonese upoznavanju njegova života.²¹

Zusammenfassung

Im ersten Band der Ricerche slavistiche (auf S. 208) stellt Prof. Maver die Frage nach der ev. Abhängigkeit der »Judith« des Schriftstellers Markus Marulić von der kroatisch-glagolitischen Übersetzung des alttestamentlichen Buches Judith auf. Der Verfasser, der selbst die Textausgabe der kroatisch-glagolitischen Judith lieferte (s. *Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima*, Radovi Starosl. instituta 3, Zagreb 1958) versucht auf diese Frage Antwort zu geben und stellt fest — auf Grund solcher Ausdrücke wie *Ninive*, *Betulija*, *Cilicija*, *Strija*, (kon zemlje) *Celine*, *Arphaxat*, *Euphart* u. dgl., wo in den glagol. Texten *Nevjite*, *Vetilb*, *Kilikija*, *Surija*, *Trehelonb*, *Arpaksatb*, *Eprata* steht — dass sich Marulić nicht an einen slavischen (glagolitischen) Text als Unterlage hielt. Das erleuchtet u. a. daraus, dass der Schriftsteller keine Bibelübersetzung sondern ein originelles Werk liefern wollte, worin er seinem Volke neue Hoffnung im verzweifelten Ringen mit den Türken einzuflößen trachtete. — Aus den weiteren Ausführungen wird es jedoch sichtbar, dass dennoch dem grossen Humanisten Marulić nicht nur das kroatisch-glagolitische Schrifttum im Allgemeinen, sondern auch die kroatisch-glagolitische Judith-Übersetzung bekannt gewesen waren. Zu diesem Schluss kommt der Verfasser auf Grund verschiedener ksl. Ausdrücke (wie z. B. *selikb*, *grbdyñi*, *Judit*, gen. *Juditi*, pl. *pruzi v.progb* statt des üblicheren *kobilice*, *kičma*, für *kička* u. dgl.), die in seinem dichterischen Werke zum Teil an derselben Stelle oder in derselben Bedeutung wie in den kroatisch-glagolitischen Brevieren auftauchen.

Am Ende versucht der Verfasser einige Les- und Deutungsarten zu berichtigen. So wird *brnjica* mit dem germ. Brünne in Zusammenhang gebracht, und für das silbenbildende *r* werden Beweise geliefert, dass man es höchstwahrscheinlich als *ar* und nicht als *r* transkribieren sollte. Das auslautende *-av*, *-iv*, *-uv* schreibt Marulić stets *-af*, *-if*, *-uf*. Da er aber ebenso beständig *Vagau* (und nicht etwa + *Vagaf*) schreibt, sollte man auch diesen Namen als *Vagau* und nicht als *Vagav* oder *Vagov* transkribieren. So (auf *-au*) kommt er auch in den kroatisch-glagolitischen Brevieren vor.

²¹ Monografiju o njemu kao književniku pripremio je ili priprema, čini se, Mirko A. Usmiani (v. Osvrte str. 240); za gornje v. u njega str. 8.